

УДК 340:342

Д.М. Моїсеєнко

аспірант
Класичний приватний університет**“ПЕРЕХІДНА ДЕРЖАВА” ТА “ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНА ДЕРЖАВА”:
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ**

У статті здійснено теоретичний аналіз таких понять, як “перехідна держава” й “постсоціалістична держава”; визначено їх змістовні відмінності; запропоновано відповідну ієрархію, що відображає співвідношення зазначених понять.

Ключові слова: перехідна держава, держава перехідного періоду, перехідний період, постсоціалістична держава.

I. Вступ

Уже кілька місяців Україна перебуває в стані глибокої політичної кризи, і шляхів виходу з неї не видно. Відсутність чіткого вектора політичного розвитку зумовлена тим, що українська політична еліта намагається вирішити відповідні проблеми на власний розсуд, а не на основі ґрунтовних знань щодо держави перехідного періоду, особливостей, закономірностей та тенденцій її розвитку. Вивчення явища “перехідності” держави як ніколи для України є актуальним, оскільки більшість проблем у сфері державного будівництва пов’язана, насамперед, з гострою нестачею теоретичних досліджень, які би чітко визначили сутність, зміст та форму нашої держави з урахуванням перехідного стану українського суспільства.

Задля справедливості необхідно зазначити: якщо б політична еліта намагалася вирішувати наявні проблеми на “суворій” науковій основі, то в Україні такої достатньої літературної бази немає. Справа в тому, що проблематика “перехідної держави” була особливо актуальна на пострадянському просторі, насамперед у Росії та Україні, на межі століть (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) [3; 6–8; 12]. Аналіз останніх публікацій свідчить: якщо в Росії (хоча й не такими темпами, як раніше) її розробка триває (фундаментальна монографія В.В. Сорокіна “Загальне вчення про державу й право перехідного періоду” [7]), то в Україні відбувся значний спад у дослідженні цих питань, особливо у спеціальній площині. Це доводить той факт, що результати дослідження проблем держави перехідного періоду (перехідної держави) викладено не в спеціальній (монографії, статті) літературі, а в навчальній, зокрема з політології, теорії держави та права тощо. Такий стан неприпустимий, адже з низьким рівнем теоретичного осмислення феномена держави перехідного періоду, як зазначалося, пов’язано

багато з наявних на сьогодні в Україні проблем державного будівництва.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити державу перехідного періоду та визначити ті її темпоральні й змістовні властивості, що відображаються в таких поняттях, як “перехідна держава” та “постсоціалістична держава”.

III. Результати

Наукова й практична потреба у визначенні змісту зазначених понять, їх співвідношення в понятійно-термінологічному апараті теорії держави та права зумовлена наявністю в теоретико-правовій науці певної понятійної плутанини: одні фахівці вважають “перехідну державу” та “постсоціалістичну державу” різними за своїм змістом поняттями [9; 12], а інші – тотожними: “постсоціалістична (перехідна) держава” [2, с. 87, 89].

Якщо за вихідну точку цього аналізу взяти останнє поняття – “постсоціалістична (перехідна) держава”, то в цій понятійній конструкції певною мірою порушена термінологічна логіка. На “передньому” плані, на нашу думку, має бути термін “перехідна держава”, тобто держава перехідного періоду. Перехідний період для держави не є унікальним явищем. Це, зокрема, проміжний стан між її окремими типами, сукупність процесів, що займає певний відрізок часу та наслідком якої стають докорінні якісні перетворення. Початку перехідного періоду в державі завжди передують системна криза, спричинена значним зниженням рівня життя громадян, втратою довіри до старої системи цінностей, загрозою територіальній цілісності держави. У випадку, якщо криза у сфері державного управління не може бути подолана еволюційним шляхом, існує велика ймовірність, що перехідний період матиме революційні наслідки у вигляді зміни формальних, а можливо, і сутнісних властивостей держави.

Щодо поняття та ознак перехідної держави плюралізм наукових думок та поглядів залишає великий простір для аналізу цього

явища. Деякі вчені виділяють перехідну державу як окремий тип держави [2, с. 87; 5, с. 188 – 210; 12, с. 34]. Слід зазначити, що проблема перехідної держави неодноразово поставала перед державними діячами та вченими. У 1917–1920 рр. ця проблема була в центрі уваги В.І. Леніна, який розглядав її в розрізі переходу від держав феодального та капіталістичного типу до соціалістичного [4, с. 33, 36]. Після Другої світової війни перехідну державу вивчали у зв'язку з досвідом переходу деяких капіталістичних держав до соціалістичної моделі. У 1960–1980 рр. активно обговорювали перехід колишніх колоніальних держав до соціалістичного або капіталістичного типу. Нарешті, після 1991 р. тема перехідності знову стала актуальною у зв'язку з появою постсоціалістичних держав.

Отже, можна стверджувати, що перехідні держави можуть існувати в різний час, на різній території. Крім того, вони виникають без прив'язки до будь-якого конкретного типу держави. Їх поява може бути зумовлена переходом від феодального до соціалістичного, від феодального до капіталістичного, від капіталістичного до соціалістичного, від соціалістичного до капіталістичного типів держави. У будь-якому разі перехідні держави, хоча й мають певні загальні риси, однак, існують у різний час, походять від різнотипних держав і не містять ознак одного типу. Скоріше, держави перехідного періоду поєднують у собі сегменти старого й нового типу та являють собою міжтипові державні утворення. Можна погодитися з В.В. Сорокіним, який вказує, що перехідна держава не утворює окремого типу держави у зв'язку з нестабільністю її елементів, а лише прямує до конкретного типу держави, що відповідає всім критеріям стабільності та однорідності [7, с. 30]. Серед таких елементів: а) наявність системної кризи як передумови для виникнення та середовища, в якому існують перехідні державні інститути; б) заперечення старих державних інститутів і водночас фрагментарне запозичення цих інститутів до нової державної формації; в) не в повному обсязі сформовані елементи форми держави тощо.

Отже, перехідна держава – це темпоральна характеристика міжтипового державного утворення, характерна для певних перехідних етапів розвитку державно-організованого суспільства. Серед таких міжтипових державних утворень “постсоціалістична держава”, яка являє собою “образ” майже 30 держав, що виникли на межі 80–90-х рр. ХХ ст. на постсоціалістичному просторі.

Постсоціалістична держава, як можна зрозуміти з назви, – це колишня держава соціалістичного типу. Юридичний словник радянських часів визначає соціалістичну державу як державу нового, вищого типу, що

виникла внаслідок перемоги соціалістичної революції та зламу експлуаторського державного апарату. Соціалістична держава, як зазначено в ньому, є за своєю сутністю диктатурою пролетаріату та має за призначення знищення експлуатації людини людиною та побудову комуністичного суспільства [11, с. 636]. Але згодом на практиці соціалістична демократія обернулася монополізацією влади номенклатурною бюрократією. Також мали місце злиття політичних та партійних процесів, централізація влади, відсутність системи стримувань і противаг, фактична відсутність судової влади, контроль за публічним і приватним життям, блокування доступу до будь-якої інформації із зарубіжних джерел, зокрема щодо досягнень науково-технічного прогресу, ігнорування світових економічних процесів, панування державної форми власності. Ці аспекти в жодному разі не можуть бути притаманні “державі вищого типу”.

За елементами форми соціалістичну державу можна охарактеризувати таким чином. Теоретично форма державного правління соціалістичної держави – соціалістична республіка. Реалізацією цієї теоретичної моделі стала диктатура партійної номенклатури [1, с. 358]. За задекларованою формою державно-територіального устрою історія знає приклади як унітарних, так і федеративних соціалістичних держав. На практиці соціалістичні країни були унітарними, що було зумовлено централізацією влади та плановою економічною системою. Щодо формально демократичного політичного режиму, то в більшості соціалістичних країн режиму були притаманні всі ознаки тоталітаризму.

Отже, “постсоціалістична держава” – це держава, що виникла після “краху” соціалізму. Відомий російський державознавець В.Є. Чиркін стверджує, що постсоціалістичні держави виникли в результаті “антитоталітарної демократичної революції” [9], але це твердження, на нашу думку, зокрема щодо України, є не зовсім точним. Під революцією зазвичай розуміють якісний стрибкоподібний перехід від одного стану до іншого, але в Україні такого стрибкоподібного якісного переходу не відбулося. Завдяки політичним процесам в УРСР 1991 р. виникла нова українська держава. Також відбулися певні реформи в економічній та правовій сфері. Однак, урахувавши фактично повне збереження при владі радянської еліти, криміналізацію суспільства, поглиблення економічної кризи, важко назвати зміни, що відбулися, революційними. Тим не менше, безсумнівно, зі здобуттям державності Україна увійшла до перехідного періоду, який триває до цього часу.

Аналізуючи загальні тенденції державотворення й правотворчості в Україні, Росії,

Азербайджані, Білорусі та інших країнах, нескладно помітити певні спільні риси. Так, можна стверджувати, що постсоціалістичні країни декларують себе як демократичні, правові, соціальні, світські держави, що захищають усі форми власності, зокрема приватну. Більшість постсоціалістичних країн мають унітарну форму державно-територіального устрою, хоча деякі з них формально є федераціями (Росія) або мають автономні утворення (Україна, Молдова). За формою правління деякі з постсоціалістичних держав є президентсько-парламентськими республіками з пропрезидентською парламентською більшістю, де політичні партії, які стоять в опозиції до влади, фактично не мають важелів для обмеження влади пропрезидентських структур. У постсоціалістичній державі використовують демократичні методи формування влади, однак в інших питаннях владні структури значно менш залежні від уподобань громадянського населення й можуть певним чином ігнорувати його вимоги. Із цього випливає, що влада в значній частині постсоціалістичних країн має ознаки авторитаризму.

За відсутності прогресивної системи оподаткування, механізмів захисту невеликого та середнього бізнесу від тиску монополій, мізерно малої верстви середнього класу населення, невеликими, порівняно з країнами розвинутого капіталізму, пенсійними й соціальними виплатами складно вважати постсоціалістичні держави цілком соціальними.

Постсоціалістичні держави декларують себе як правові. Норми, що декларують верховенство права та права людини в конституціях постсоціалістичних держав, є нормами прямої дії. Тобто вони здатні бути реальним регульовальником суспільних відносин, коли безпосередньо на основі конституційних норм вирішуються справи в судах. Однак практично в пострадянських державах суди в мотивувальній частині рішень достатньо неохоче застосовують прямі посилання на конституцію. Такий підхід свідчить про певну зневагу з боку правозастосовчих органів до норм, що безпосередньо закріплюють права людини. І це лише вершина умовного айсберга. У постсоціалістичних державах, як спадок від тоталітарного режиму, залишилася розгалужена система відомчої нормотворчості. Нормативні акти, прийняті органами державного виконавчого апарату, "конкретизують" норми законів і нерідко спрямовані на обмеження прав людини. Нормативні акти, що певним чином обмежують права людини, можуть мати тенденційний характер і бути спрямовані на отримання прибутку структурами, що його люблять. Крім того, практика конституційних судів постсоціалістичних країн свідчить про

непоодинокі випадки невідповідності конституції й законів держави, порушення прав громадян на законодавчому рівні [10].

Певні порушення прав людини в постсоціалістичних державах є закономірним для перехідних режимів явищем, оскільки наявне певне випередження політичних змін перед змінами правовими. Результатом цього є відсутність дієвого механізму захисту прав людини. Крім того, під час перехідних процесів у правовій системі утворені правові лакуни неодмінно заповнюються суперечливими за змістом, популістськими нормативними актами.

Постсоціалістичні країни декларують себе як світські держави. Однак певні релігійні свята вважаються в постсоціалістичних країнах державними. Також нескладно помітити, що в Росії, Україні, азійських постсоціалістичних державах роль релігійних конфесій у державних процесах постійно посилюється.

Постсоціалістична держава не є стабільним формуванням. Вона є перехідною державою. Але перехідною державою нового, раніше не відомого, виду. У ній, усупереч марксистсько-ленінській теорії, відбувається своєрідний перехід у зворотному напрямку: від соціалістичного типу держави до капіталістичного. Однак, на відміну від перехідних держав, які існували в період переходу від феодалізму до капіталізму, постсоціалістична держава, пропустивши фазу традиційного капіталізму, прямує до формування соціальної "неокапіталістичної" держави на зразок розвинутих західноєвропейських та північноєвропейських країн.

IV. Висновки

Підсумовуючи вищенаведене, ми дійшли висновку, що під перехідною державою слід розуміти різновид держави, який виникає внаслідок системної кризи державних та соціальних інститутів, характеризується запереченням державних утворень, незавершеністю державної форми, складається із синтезу старих і нових елементів держави, має тимчасовий характер та припиняє існувати із закінченням формування нової стабільної держави. Постсоціалістичну державу, у свою чергу, можна визначити як державу, що виникла внаслідок кризи соціалістичної системи, має на меті трансформацію в соціальну капіталістичну державу з демократичним політичним режимом, характеризується незавершеністю елементів форми держави та має ознаки капіталістичного й соціалістичного типів держави.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що поняття "перехідна держава" та "постсоціалістична держава" співвідносяться як загальне й спеціальне. Постсоціалістичну державу можна визначати як перехідну державу, але не варто ототожнювати ці поняття. Цей висновок дає змогу позбутися

понятійної плутанини, що є корисним для подальшого теоретико-правового осмислення перехідності процесів державотворення. Ураховуючи вищенаведене, можливими напрямами подальших наукових розвідок у цій сфері могли би бути поглиблення вивчення формальних, змістовних та сутнісних властивостей перехідної постсоціалістичної держави.

Список використаної літератури

1. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М.С. Восленский. – М.: Советская Россия, 1991. – 624 с.
2. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
3. Колодій А. Особливості перехідного періоду і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій // Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку: зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 44–55.
4. Ленин В.И. Марксизм о государстве / В.И. Ленин. – М.: Партийное издательство, 1934. – 59 с.
5. Марченко М.Н. Теория государства и права: учебник. / М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 640 с.
6. Нижник Н.Р. Постсоціалістична держава: теоретико-правові проблеми / Н.Р. Нижник, В.В. Лемак. – Ужгород: УжНУ, 2003. – 104 с.
7. Сорокин В.В. Общее учение о государстве и праве переходного периода / В.В. Сорокин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 424 с.
8. Чиркин В.Е. Переходное постсоциалистическое государство: содержание и форма / В.Е. Чиркин // Государство и право. – 1997. – № 1. – С. 4–11.
9. Чиркин В.Е. Феномен постсоциалистического государства [Электронный ресурс] / В.Е. Чиркин // Российский юридический журнал. – 2008. – № 4. – Режим доступа: http://www.ruzh.org/rj/2008/2008_4/DJUV/1779.pdf. – Название с экрана.
10. Шурхал І.М. Конституційний суд України в механізмі захисту прав людини [Електронний ресурс] / І.М. Шурхал // Університетські наукові записки. – 2011. – № 3. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Unz/2011_3/18.pdf. – Назва з екрана.
11. Юридический словарь / [под редакцией С.И. Братуся, Н.Д. Казанцева, С.Ф. Кекекьяна и др.]. – М.: Государственное изд-во юридич. литературы, 1953. – 787 с.
12. Якушик В.М. Государство переходного типа (вопросы теории) / В.М. Якушик. – К.: Лыбидь, 1991. – 199 с.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014.

Моисеенко Д.Н. “Переходное государство” и “постсоциалистическое государство”: соотношение понятий

В статье осуществлен теоретический анализ таких понятий, как “переходное государство” и “постсоциалистическое государство”; определены их содержательные отличия; предложена соответствующая иерархия, отображающая соотношение указанных понятий.

Ключевые слова: *переходное государство, государство переходного периода, переходный период, постсоциалистическое государство.*

Moiseyenko D. “Transitional state” and “post-socialist state”: correlation of concepts

In this article the theoretical analysis of such concepts as “transitional state” and “post-socialist state” conducted, their content differences were determined, the hierarchy of these concepts was proposed. The accent was made in particular, that a transitional state doesn’t form a separate type of the state, but it combines elements of old and new types. Transitional state is an intermediate intertypic state formation.

The features of a transitional state were described. On the basis of their analysis, the definition of transitional state was made. Transitional state is a kind of state which emerges due to the crisis of state, social and political institutions, and is characterized by negation of state institutions and incompleteness of the state form. It comprises the synthesis of old and new elements of the state, has impermanent character and ceases to exist when a new stable state has been formed.

The concept of the socialist state was characterized in this article. On the basis of the analysis of the notion of “post-socialist state”, the elements of capitalist and socialist states were signed out. The definition of post-socialist state is suggested. It is a state which has emerged due to the crisis of socialist system. It aims at transforming into a neo-capitalist state with democratic political regime, and is characterized by incompleteness of the state form elements. It also has the features of both capitalist and socialist state types.

The final conclusion is made that transitional and post-socialist states are the notions which correlate as general and particular. Post-socialist state is one of temporal and qualitative types of transitional state which emerges during the period of transition from socialist state to capitalist state types.

Key words: *transitional state, transformation of the state, transition period, post-socialist state.*